ЗАЧАРОВАНИЙ КРАВЕЦЬ

Розділ 1

Жив-був собі чоловік у Злодіївці, містечку, розташованому в межах Мазепівки, недалеко від Хаплаповича і Ко-зодоївки, між Ямполем і Стрищем, при дорозі, що веде в Пиши-Ябеди через Печихвіст до Тетерівця, а звідти до Єгупця. А ім'я він мав Шимон-Еля, а прозивали його Ши-мон-Еля-отченашник, тому що, молячись у синагозі, він мав звичку галасувати, гримасувати та виспівувати на всі голоси. І був дей чоловік кравцем, не з видатних, крий боже, кравців, що стежать за картинками, які у них прозиваються "журналом мод",— а звичайним кравцем-латутни-ком, тобто великим знавцем того, як латати дрантя, як зашити дірку так, щоб непомітно було, або перелицювати який завгодно одяг, чи просто зробити з старого нове, взяти, наприклад, старий халат і переробити його на капоту, з капоти зробити штани, з штанів викроїти жакет, а з жакета потім щось інше,— не думайте, що це така вже легка робота!

І на все це Шимон-Еля-отченашник був найбільший мастак у світі, а оскільки Злодіївка дуже бідне містечко, де замовлення нового вбрання не така вже звична річ, Шимон-Елю дуже й дуже цінили в містечку. Ото тільки погано, що він не міг жити в злагоді з багатіями, любив совати носа в громадські справи, заступатися за скривджену бідноту, говорив досить одверто про "добродійників", що займалися інтересами общини; збирача податків осоромлював привселюдно, казав про нього, що він здирник, кровопивця, людожер, а на різників та рабинів, які в один гуж тягли із збирачем податків, що це одна велика зграя, купка злодіїв, ошуканців, головорізів, душогубів, грабіжників, сто сот болячок у спину їм і всьому їхньому кодлу до сьомого коліна включно!..

Між ремісниками, в товаристві "Праведний трудівник" Шимон-Еля-отченашник був відомий як "знавець нот"; їхньою мовою це означало:

людина, що розуміється в друкованому дрібними літерами, бо Шимон-Еля любив пересипати мову висловами з біблії, наводити з талмуда і мід-раша уривки, яких ніколи й не було у цих древніх книгах. А до того ще він мав приємненький голосок, хоч навіть трохи занадто гучний і хрипкий. Але він знав наспіви з усіх молитов і тексти до них, страшенно любив помолитися перед амвоном і був старостою кравецької синагоги, діставав ляпасів скільки влізе, здебільшого на свято кучки перед вечірньою молитвою, як звичай того вимагає.

Шимон-Еля-отченашник хоч і був усе своє життя безпросвітним бідарем, можна сказати, мало не жебраком, але занепадати від цього духом не любив. "Навпаки,— казав він,— що більший злидар, то дужче гуляй, що більше голодний, то дужче співай, як у талмуді сказано: личать злидні Ізраїлеві, як червоні черевички дівчині Хіврі...*

Одне слово, Шимон-Еля був з тих, що про них кажуть: бідний, а веселий. Був він приземкуватий, миршавий, обтиканий голками, з ватою у кучерявому чорному волоссі; мав він невеличку цапину борідку, трохи плескуватий ніс, нижня губа його була роздвоєна, а очі — великі, чорні й завжди усміхнені, і ходив він пританцьовуючи та мугикаючи пісеньку "Сьогодні судний день — тільки не журись!.."

І було в нього дітей повна хата, різного віку, здебільшого дочок, серед них дві дорослі; а жінка його звалася Ципа-Бейла-Рейзя, і була вона його "супротивниця", тобто цілковита протилежність йому: висока, руда, здорова, козак-баба. З самого першого дня після шлюбу вона прибрала Шимон-Елю до рук і вже не випускала його, тобто вона була господарем у хаті, а не він! Він виявляв до неї велику пошану. Вона як загорлає, то він аж труситься; а інколи віч-на-віч траплялось, що вона його почастує і ляпасом... Ляпаси Шимон-Еля сприймав залюбки, приказуючи при цьому якийсь жарт чи вислів.

— Сьогодні судний день — тільки не журись! А в святій біблії сказано: / він — тобто чоловік—пануватиме над тобою,— тобто над жінкою, тож

нічого не поробиш! Нехай прийдуть царі цілого світу — нічого їм не допоможе!..

Одного разу сталося так. Ципа-Бейла-Рейзя прийшла якось улітку з базару, шпурнула з кошика куплені пучок часнику, трохи петрушки та картоплі і сказала роздратовано:

— Хай воно все западеться! Остогидло щодня сушити собі мозок, придумувати, що варити на обід. Треба мати не інакше, як міністерську голову на плечах! Знову локшина з квасолею і ще раз локшина з квасолею, хай мене бог простить за ці слова. Ось, наприклад, Нехума-Бруха, така вже біднячка, така гольтіпака й голодрабка, така харпачка, але й вона має козу! Чому? Тому що у неї чоловік Лейзер-Шлойма, таки теж кравець, а все-таки людина! Це ж не жарт — коза! Коли є коза у хаті, то є склянка молока для дітей. Можна зварити іноді кашу з молоком, сяк-так зліпити обід, щось придумати на вечерю, мати часом глечик кислого молока, трохи сиру чи масла — це ж щастя!

— Ти, бідолашна, маєш, безперечно, рацію! — озивається лагідно Шимон-Еля.— Є мідраш: кожен єврей мусить мати козу. Або як сказано в біблії...

— Нащо мені твоя біблія!..— загримала Ципа-Бейла-Рейзя.— Я кажу коза, а він каже біблія! Мені здається, я дам тобі таку біблію, що в тебе аж в очах забібліє! Бібліями годує він мене, оцей гарний хлібодавець мій, оцей невдаха! Чуєш! Я всю твою премудрість віддам за один зелений борщ із сметаною!..

І ще багато таких натяків робила Ципа-Бейла-Рейзя по кілька разів на день і так довго, так настирливо, аж поки Шимон-Еля обіцяв їй, заприсягнувшись при цьому, що вона може спати спокійно, з божою поміччю вона вже матиме козу. Головне — надія на бога. "Сьогодні судний день — тільки не журись!.."

З того часу почав Шимон-Еля збирати копійку до копійки. Він відмовлявся від багатьох необхідних речей, здав у заставу суботню капоту, зобов'язавшись щотижня частками виплачувати борг, і збив кілька карбованців. І вирішено було тоді, що він з тими грошенятами подасться до Козодоївки і там купить козу. Чому саме в Козодоївці? Тохму були дві причини: по-перше, Козодоївка — місцевість багата на кози, про що свідчить сама назва: Козодоївка. По-друге, Ципа-Бейла-Рейзя чула балачки своєї сусідки, з якою вона вже багато років не розмовляла, що та чула від своєї сестри, яка недавно приходила до неї в гості з Козодоївки, ніби там є єврей, вчитель у хедері Хаїм-Хона-великорозумник,— прозивають його так за те, що він великий дурень; а в цього Хаїм-Хони-великорозумника є жінка, яку прозивають Тема-Гітя-тихомовчазна за те, що вона вам повну хату наторочить; то у цієї Теми-Гіті-тихо-мовчазної є дві кози і обидві дояться. Постає питання: чому вона має дві кози, та ще й дійні? Нічого страшного не було б, слово честі, коли б вона навіть і жодної кози не мала. Є, хвалити бога, євреї, що не мають навіть хвоста козиного,— то що з того, хіба вони вмирають?

— Маєш-таки рацію! — каже Шимон-Еля до своєї жінки.— Адже це вже стара істина, як сказано в біблії: аска-курдо, дебарбанто...*

— Уже! Він уже знову із своїми висловами! — перебиває його жінка.— Мова йде про козу, а він встряє з висловами! Ти піди краще туди, до козодоївського вчителя, і скажи йому так, мовляв, і так: ми чули, що у вас є дві кози і обидві дояться. Для чого вам дві дійні кози? Для зайвої мороки? Ви ж, мабуть, хочете одну з них продати, то продайте її мені! Ви ж на цьому нічого не програєте! Щоб ти йому так і сказав, розумієш?

— Розумію, авжеж, хіба я не розумію? — каже Шимон-Еля.— За мої гроші я ще мушу його умовляти? За гроші дістанеш усе на світі. Погано тільки коли, не дай боже, немає грошенят, тоді бідняк до мерця подібний, або, як пояснює коментатор: немає папи — іди люлі; або ще, як то кажуть, без пальців не можна дулі скласти, як у біблії сказано: аскакурдо, дебарбанто, деохляло...

— Знову вислів, і ще раз вислів! Мені вже паморочить-ся голова! Щоб ти пропав! — каже до нього Ципа-Бейла-Рейзя, лає його на всі заставки і в сотий раз втовкмачує йому, щоб він спершу спробував, може, пощастить купити козу у Хаїм-Хони-великорозумника. Ну, а коли той не схоче? А чому йому не схотіти? Чому у нього повинні бути дві кози, та до того ж дійні? Є, хвалити бога, євреї на світі, що не мають навіть хвоста козиного, то що з того, хіба вони вмирають?..

І так далі, одні і ті ж самі докази.

Розділ 2

Рано-рано, тільки-но розвиднілося, наш кравець прокинувся, одягся, помолився, взяв з собою ціпок, шовковий пояс і в щасливий час вирушив пішки в путь.

Було це в неділю. Гарний, сонячний, ясний, теплий літній день! Шимон-Елі важко пригадати, коли за останні роки був такий чудесний погідний день. Давно вже не був Шимон-Еля в полі на свіжому повітрі. Давно вже.його очі не бачили перед собою такого наче щойно вмитого, зеленого лісу і такого гарного зеленого килима, як оце всіяне різними барвистими цяточками поле. Давно вже його вуха не чули цвірінькання пташок, тріпотіння маленьких метеликів. Давно вже його ніс не вдихав такого живодайного запаху зеленої трави, сирої землі. Шимон-Еля-отченашник звик до зовсім іншого світу; його очі завжди бачать перед собою інші картини: темну яму, біля дверей піч, коцюбу, лопату, повну по вінця помийницю, недалеко печі, за помийницею — ліжко з трьома дошками; на ліжку — сила-силенна діточок, нівроку, одне менше від одного, півголі, зовсім босі, немиті, повсякчас голодні... Його вуха чують завжди інші голоси: "Мамо, хліба! Мамо, булки! Мамо, їсти!.." А над усіма голосами — голос Ципи-Бейли-Рейзі: "їсти? А бодай не їли вас черви, любий боже, разом з вашим татом-небораком! Не побила б вас трясця, владико небесний, разом з ним!.." — і подібні до цього солодкі слова. Його ніс звик до інших пахощів: запаху вогких стін, що взимку мокріють, а влітку пліснявіють; запаху квасного тіста з висівками, цибулі і капусти,

сирої глини, риб'ячої луски і кишок; запаху старого мотлоху, що під гарячою праскою пускає густу пару і дивний чад...

Вирвавшись на хвилинку з того убогого, непроглядною темного світу на це вільне, ясне, запашне світло, наш Шп мон-Еля відчув себе як людина, що в пекучий літній день гола вскочила в море; вода несе її, хвилі б'ють, вона пірнає, пірнає, вбирає в себе повітря на повні груди... Яка насолода, це ж просто рай земний!.. "Що завадило б богові,— міркує собі Шимон-Еля,— коли б кожний майстровий, приміром, міг би собі дозволити щодня, ну хоч би раз на тиждень, пройтися тут вільним полем, потішитись трохи божим світом? Ай, який світ, який світ!.."

І Шимон-Еля починає мугикати молитву та за своїм звичаєм перекладати її самому собі:

— Сотворив еси — скроїв ти, боже, всесвіт — земельку свою, споконвіку — за околицею міста, назнаменувавши — обравши нас, нещасних, щоб ми сиділи собі в Злодіївці, як оті оселедці в бочці, не мали чим дихнути; і приділив еси — та й дав ти нам... Ой, горе дав ти нам і болячки, злидні й трясця дав ти нам у превеликій своїй всебла-го-гості!..

Так мугикає собі тихенько Шимон-Еля, і хочеться йому, забувши турботи, кинутись отут, у полі, на зелену траву, щоб хоч трошечки потішитись божим світом,— проте, згадавши, що в нього є справа, каже сам собі:

— Годі, Шимон-Елю, співати. / пішов до предків — іди, братику, іди! Спочинок знайдеш, бог дасть, у Дубовій корчмі! Там є в тебе далекий родич, орендар Додя. Там завжди можна дістати трохи горілки, як у біблії сказано: а наука божа над усе — чарочка того самого, як його — найлюбі-ша серцю...

І Шимон-Еля-отченашник чимчикує далі.

Розділ 3

Саме на півдорозі між містечками Злодіївкою та Козо-доївкою стоїть у полі корчма, відома всім під назвою "Дубова". Корчма ця має якусь знадливу силу, сказати б, то магніт якийсь, що притягує до себе всіх візників, всіх подорожніх, як тих, що їдуть із Злодіївки до Козодоївки, так і тих, що їдуть з Козодоївки до Злодіївки,— кожен мусить зупинитись у Дубовій хоч би на кілька хвилин!

Ніхто по сю днину ще не розкусив, у чому тут секреті Це тому, кажуть одні, що господар корчми, орендар Додя дуже симпатична особа і напрочуд гостинний хазяїн, тобто за гроші ви можете завжди дістати там добру чарчину і найкращу закуску, а інші кажуть: це тому, що Додя був з тих людей, яких прозивають "пророками",— самі не торгують краденим, хоч вони запанібрата з усіма найвидатні-шими злодіями... Але оскільки ніхто нічого не знає напевне, то краще про це не базікати.

Додя був заможна людина, опасистий, волохатий, з великим черевом, м'ясистим носом, а голос був у нього, як у бугая. Бракувало йому в житті, як то кажуть, хіба що хвороби; жив на всю губу, мав декілька корів, лишився на старості літ удівцем, і був він пуста людина, груба й темна;

не відрізняв великопісної молитви від пасхального казання. Отож саме через це ніяково було кравцеві Шимон-Елі: соромно, що він, Шимон-Еля, знавець нот і староста синагоги, має родича-корчмаря, та ще такого неука...

Із свого боку Додя теж соромився, що в нього родич Кравчук і лайдак... Вони соромились один одного. Проте, побачивши Шимон-Елю, Додя досить привітно зустрів його, бо просто боявся не так самого свого родича, як' його гострого язичка.

— О, гість, приємний гість! Як ся маєш, Шимон-Елю? Як там поживає твоя Ципа-Бейла-Рейзя? Як поживають твої діти?

— Ет, хто есьмо і що єсть життя наше — як поживаємо? — відповів йому кравець за своєю звичкою висловом.— Хто загине від грому, а хто від пошесті,— часом з квасом, порою з водою, аби всі здорові; як у біблії сказано: аскакурдо, дебарбанто, деохляло, декирпата... Що поробляєте ви, мій любий родичу? Що чувати у вашому селі? Згадалася нам риба — пам'ятаю ще з минулого року ваші вареники і горілочку, а це ж у вас головне. Бо заглянути часом у книгу ви ж не любите. На чорта вам здалося друковане слово! Е, реб Додю, реб Додю! Коли б тато ваш, дядько Гедаля-Волф, хай царствує, воскрес і глянув на свого Додика, як він живе собі на селі, далеко від синагоги, прости господи, то знов помер би. Ай-ай, якого ви мали тата, реб Додю! Богобоязлива була людина, хай мені бог простить: любив хильнути з темного посуду... Коротше, про що б не говорити, за смерть мусиш згадати... Дайте вже трохи горілки, як преподобний рабі Пімпом * каже: гакапота безаставу, а бульбулькато бегорлянці, віддай капоту в заставу, аби чарчину вкинути...

— Уже? Ти вже почав своєю химерною мовою? — озивається Додя і ставить на стіл горілку.— Скажи краще, Шимон-Елю, куди це ти їдеш?

— Кравець не їде,— каже Шимон-Еля, смикнувши чарочку,— кравець ходить пішки. Як ми кажемо в молитві: ноги матимуть, а не ходитимуть — маєш ноги, не візьме тебе нечиста сила, можеш пішки дибати...

— Якщо так,— озивається Додя,— тоді скажи мені, серденько, куди дибає кравець?

— Кравець дибає,— каже Шимон-Еля і вихиляє ще чарку,— до Козодоївки дибає він купувати козу. Як у біблії написано: кіз утвори собі, — тобто кози купуй.

— Кози? — перепитує в нього здивовано Додя.— Чого це раптом кравець починає торгувати козами?

— Це тільки мовиться так "кози"! — відказує Шимон-Еля.— Я мав на думці одну козу. Може, бог дасть, трапиться пристойна коза, щоб недорого купити. Щоправда, я б кози не купував, але моя жінка Ципа-Бейла-Рейзя, дай їй боже довгі літа, ви ж її знаєте, вона як закомизиться! Затялась в одну душу: купи їй козу! А жінки, ви ж самі кажете, треба слухатись, на це ж є точна вказівка у мід-раш "Плії", га? Ви пам'ятаєте мідраш "Плію"?

— У цих справах,— каже Додя,— ти більший за мене знавець, ти ж знаєш, що мені з... з... мідрашем рідко доводиться мати справу!.. Не розумію тільки, мій любий родичу, з якого це часу ти знаєшся на козах?

— Ось тобі маєш! — каже Шимон-Еля вже з досадою в голосі.— А з якого це часу орендар знається на великопісних молитвах! Все-таки, коли наступає пасха, ви на славу божу чешете: "На ріках вавілонських там сидяхом і плакахом", як того звичай вимагає... Що? Хіба не так?

Додя-орендар зрозумів ущипливий натяк; він закусив губу і про себе подумав: "Стривай, стривай ти, Кравчук нещасний, лайдак! Сьогодні ти чогось надто бундючний, надто високо заносишся сьогодні, не знати чого, своєю вченістю! Вже матимеш у мене козу, довго чухатимеш потилицю..."

А Шимон-Еля наказав Доді налити собі ще трохи того гіркого зілля, що є ліками від усякого лиха.

Правди ніде діти: Шимон-Еля любив чарочку, але п'яницею не був — боронь боже! Хіба він будь-коли мав копійчину на горілку?.. Одна тільки вада була в нього: якщо вже хильне чарчину, то негайно мусив хильнути ще одну, а після двох чарочок він уже був напідпитку — щічки рожеві, очиці блищать, а язик! — язик розв'язувався йому і цвенькав без упину.

— З приводу того, що ви кажете цех,— вів далі Шимон-Еля,— цех ножиць та праски. Наш народ, майстрові, мають гарну рису: кожний

полюбляє шану, а шана, самі кажете, в печінки в'їдається... Найплохіший шевчик пнеться коли не в старости синагоги, то хоч би в старші над помийницею... Кажу я їм: "Браття, не про Ваньку честь — на чорта мені ця морока, оберіть собі шевця на старосту, я ні сном ні духом, не треба мені вашої шани і не хочу ляпасів!.." А вони кажуть: "Пусте! Коли цех ухвалив^— нічого не вдієш..." — "Виходить,— кажу,— так, як у біблії сказано: той пащ у кого жупан,— ляпасів діставай скільки влізе, аби старостою бути..." Але годі, я забалакався і забув зовсім, що маю мороку на свою голову — козу. Час летить! Прощавайте, реб Додю, бувайте здорові н дужі і купайтесь у розкошах, як вареник у маслі!

— Тож не забувай,— озивається до нього орендар,— коли, бог дасть, назад ітимеш, обов'язково зупинись у мене.

— Як бог дасть, обов'язково зупинюсь! — каже.IПимон-Еля.— Авжеж, хіба ж можна інакше? Я ж не більше як простий смертний з кісток та шлунка. Ви тільки приготуйте, реб Додю, добру кварту горілки й закуску, себто могорич, як личить нашому людові, майстровим з цеху ножиць та праски, аскакурдо!..

Розділ 4

Шимон-Еля-отченашник вийшов з Дубової напідпитку, в досить доброму настрої, і прийшов щасливо, без пригод, до Козодоївки. А прийшовши до Козодоївки, він почав розпитувати, де тут проживає Тема-Гітя-тихомовчазна та її дві дійні кози. Проте довго розпитувати йому не довелось, бо містечко Козодоївка не така вже столиця, щоб там можна було, боронь боже, заблудитись. Все містечко лежить мов на долоні: ось ятки, різники, розрубувачі м'яса, базарні собаки; ось увесь базар, де жінки в самих панчохах ходять від однієї селянки до другої і лапають півня.

— Послухай! А що тобі за курку?

— Яка курка? Це півень, а не курка!

— Нехай півень! То що тобі за курку?

Ось за два кроки синагогальне подвір'я, де старі жінки сидять над кошиками, продаючи грушки, насіння і варений горох, де вчителі вбивають дітям у голову науку, а діти галасують, а кози — тьма-тьмуща кіз — стрибають, смикають солому із стріхи або сидять на землі, похитуючи борідками, гріються на сонці і ремиґають. А ось уже й лазня з її чорними, задимленими стінами. Ось річка, яка вся взялася жабуринням і кишить п'явками та жабами, що кумкають. Річка мерехтить проти сонця, виблискує, наче діамант, і смердить, аж дух забиває... А там, по той бік річки, немає нічого, окрім землі й неба,— там кінчається Козодоївка!

Кравець увійшов до Хаїм-Хони-великорозумника і застав його за роботою. Той у великому лапсердаку сидів над талмудом і навчав своїх учнів, виспівуючи на весь голос:

— Гагу бархо — ота коза, що, побачивши якийсь корм на бочці, допалася до корму...

— Цафро тово! — озивається Шимон-Еля-отченашник вченою мовою і одразу ж перекладає на буденне: — Добрий ранок нехай заскочить до вас, ребе, і до ваших учнів! Ви з ними, чую, вивчаєте саме таку справу, заради якої я прибув сюди до вашої дружини, вельмишановної Теми-Гіті. Це я кажу з приводу кози; щоправда, я б кози не купував, але моя жінка, дай боже їй здоров'я, тобто моя Ципа-Бейла-Рейзя, уперлася в одну душу, їй треба мати козу! А ви ж самі знаєте, що жінки треба слухатись, бо ж сказано в талмуді: аскакурдо, дебарбанто, деохляла, декир-пата... Чого ви так вирячились на мене? Не витріщайся бечарку, а бекварту,— не дивіться на те, що я ремісник! Мабуть, ви чули про мене, я — Шимон-Еля з містечка Злодіївки, не з останніх у цеху і староста синагоги, хоч воно мені потрібно як мертвому припарки. "Не треба мені,—кажу я їм,—шани, і

не хочу ляпасів". А вони кажуть: "Пусте! Коли цех ухвалив, нічого не вдієш! Той пан, у кого жупан,— ляпасів матимеш скільки влізе, а старостою будь!.." Я трохи забалакався і мало не забув привітати вас, як звичай велить. Шолом алейхем, ребе! Шолом алей-хем, стадо господнє, хлопцюги-волоцюги, дітлахи-ховрахи! Щоб мені так хотілося танцювати, як вам хочеться вчитися — еге ж, я вгадав?..

Почувши такі слова, хлопчаки почали один одного щипати під столом і пирскати зо сміху. Вони дуже зраділи появі цього гостя; вони б дякували богові, коли б частіше приходили такі гості. Але Хаїм-Хона-великорозумник не був радий; не любив він, коли йому перешкоджали. Отож він покликав до кімнати Тему-Гітю і повернувся з учнями до кози, що допалася до корму, і всі разом на повний голос почали виводити далі:

— Хайво Рово * — ухвалив Рово, що коза повинна заплатити за корм і за бочку, за всі збитки.

Шимон-Еля-отченашник побачив, що з учителем йому нема чого розмовляти, отож він взявся до вчителевої жінки. І поки вчитель та його учні морочилися з приводу кози, що в талмуді, кравець Шимон-Еля повів розмову з учителевою жінкою Темою-Гітею з приводу її кози.

— Я сам, як бачите, ремісник,— звернувся до неї Шимон-Еля.— Може, ви чули про мене? Я Шимон-Еля, кравець з містечка Злодіївки, не з останніх у цеху і староста кравецької синагоги. Хоч воно мені потрібно як мертвому припарки! "Не треба мені,— кажу,— ляпасів, не хочу шани!.." Прибув я, отже, таки до вас особисто з приводу однієї з ваших кіз, тобто я б не купував кози, але моя жінка Ципа-Бейла-Рейзя, дай їй боже здоров'я, затялась в одну душу, козу їй треба мати! А ви ж самі кажете, що жінки треба слухатись, бо ж на це є точна вказівка в талмуді...

Тема-Гітя, маленька жіночка з носиком, мов квасоля, що його вона раз у раз утирає двома пальцями, слухала його з хвилинку і перебила на півслові:

— Виходить, прибули ви купити одну з моїх кіз? То я вам на це відповім, любий друже, ось що: по-перше, я не збираюсь продавати козу, бо, не будемо дурити себе, навіщо мені таке робити? Заради грошей? Що таке гроші? Грошима дитини не нагодуєш! Гроші розлазяться, а коза лишається козою, а надто ще така коза! Хіба це коза? Це — мамка, кажу я вам, а не коза! Як вона, нівроку, легко доїться! Яке молоко дає! А корм, що його вона їсть! Хіба вона що їсть? Раз на день пійло з висівок, а далі солому з синагогальної стріхи. Але що ж, якби мені хто запропонував порядну ціну, то я так собі міркую, гроші, як ви кажете, велика спокуса, за гроші я можу купити іншу козу, хоча таку козу, як моя коза, важко знайти. Хіба це коза? Це мамка, а не коза... Але годі! Нащо нам здались балачки? Ось я вам приведу козу, то самі побачите!..

І Тема-Гітя вибігає, приводить козу і показує повний глек молока, який вона сьогодні надоїла.

Побачивши молоко, наш кравець починає аж облизуватись і озивається:

— Тоді скажіть мені, люба жінко, скільки? Тобто яку ціну ви можете зажадати за вашу козу, наприклад? Бо коли буде задорого, я не куплю. Знаєте чому? Бо, по-перше, вона мені потрібна як мертвому при припарки, але оскільки дружина моя, Ципа-Бейла-Рейзя, дай боже їй здоров'я, затялась в одну душу: аскаку...

— Як то скільки? — перебиває йому Тема-Гітя посередині "аскакурдо" і нашвидку витирає носик.— Скажіть свою ціну, послухаю! Одне я вам можу сказати — чуєте? — скільки б ви не заплатили, ви купите дуже вигідно! Знаєте чому? Бо якщо ви купите в мене козу, то матимете козу...

— Бачите! — перебиває її посеред мови кравець.— Саме тому я й купую, що вона коза, а не облізла кішка! Тобто я б кози не купував, мені вона потрібна як мертвому припарки. Але оскільки моя дружина Ципа-Бейла-Рей-зя, дай боже їй здоров'я, уперлася в одну душу: аскаку...

— Бачите! Оце ж я й кажу! — знову перебиває Тема-Гітя і починає знову перераховувати якості своєї кози. Але кравець, не дослухавши, перебиває її на слові, і отак перебивають вони одне одному мову так довго, аж поки їхні доводи зливаються докупи, і виходить якась чудернацька мішанина, тринди-ринди, з маком борщ: "Коза? Мамка, а не коза... Я б кози не купував... Пійло з висівок... Вона затялась в одну душу: аскакурдо... Грошима дітей не нагодуєш... Нівроку, як вона легко доїться... Ципа-Бейла-Рейзя, дай боже їй здоров'я... Хіба вона що їсть?.. В одну душу: аскакурдо... А решту — солома з синагогальної стріхи... Жінки треба слухатись... Коза? Мамка, а не коза!.."

— Може б, уже досить забивати памороки людям, може,— перебиває їхню балаканину Хаїм-Хона-великорозум-ник і повертається лицем до жінки.— Чули ви таке? Тут ідеться про серйозну справу, вивчаємо розділ талмуда про збитки, а вони: коза, коза! коза, коза! Одне з двох: або продай їм козу, або не продавай їм кози. Коза, коза! коза, коза! Вже в печінках сидить мені ця коза, в печінках!

— І справді! — озивається Шимон-Еля.— Де наука, там і мудрість! Одне з двох, навіщо тут довго балакати? Срібло мені і злато мені — мої гроші, ваш товар. Скажіть коротко, раз-два і могорич, як там у молитві сказано...

— Навіщо мені тепер молитва? Ви скажіть краще: скільки дасте за козу? — каже Тема-Гітя тихенько, вигинається, мов кішечка, і скрадливо витирає губи.

— Вигадаєте таке! — каже Шимон-Еля теж тихо.— Чому це я мушу сказати? Який з мене казало? Я бачу, що даремна моя праця; я у вас, видно, сьогодні кози не куплю! Прошу, не ображайтесь на мене, що я вам докучав!..

І Шимон-Еля повертається обличчям до дверей та нібито наміряється вийти.

— Диви-но, диви-но! — вигукує Тема-Гітя і бере його за рукав.— Чого ви так поспішаєте, річка загорілась? Одне з двох — ви ж щось почали говорити з приводу кози...

Коротше, вчительша сказала свою ціну, кравець сказав свою ціну; вона скинула, він накинув, карбованцем менше, карбованцем більше — порозумілися! Шимон-Еля відрахував їй грошенята, налигав козу своїм шовковим поясом, Тема-Гітя поплювала на гроші, що їх вона виторгувала за козу, побажала кравцеві, щоб усе було в щасливий час, при цьому щось нншком нашіптувала й дивилась щоразу то на гроші, то на козу і випровадила кравця, благословляючи його:

— Ідіть здорові, і бувайте здорові, і заживайте молока на здоров'я, і нехай бог дасть, щоб вона була така, як і досі, не гірша — а кращому кінця-краю нема, і щоб вона у вас доїлась і доїлась, не переставала доїтись!..

— Амінь, вам так само,— каже кравець і хоче вже податися до дверей, але коза не хоче йти, крутить рогами, упирається задніми ніжками і гучним фальцетом, як молодий кантор, що оце вперше став перед амвоном, виводить: ме-е-е-е-е, немовби кажучи, куди він мене тягне?..

Тоді підвівся реб Хаїм-Хона-великорозумник своєю власною персоною і канчуком допоміг вивести козу з хати. А всі учні підганяли її:

— Гей, козо, козо! Пішла, козо!.. І кравець пішов своєю дорогою.

Розділ 5

А коза не хотіла йти з кравцем до Злодіївки, хоч гвалт кричи! Вона щосили рвалася назад додому! Проте нічого їй не допомогло. Шимон-Еля тягнув її на шовковому поясі і пояснював їй, що зовсім даремно вона упирається, і брикається, і мекає без упину. Він так казав до неї:

— У нас в святих книгах сказано: проти волі живеш — проти волі ходиш у ярмі; чи хочеш, чи не хочеш — ніхто в тебе не спитає. Я теж колись, хвалити бога, був вільною пташкою, хлопець хоч куди, гарний, молодий, з камізель-кою, у чобітках на рипах, знай наших. Чого мені бракувало? Хіба що, може, болячки на потилиці. То господь сказав: "Залазь, Шимон-Еля, в мішок! Одружися з Ципа-Бейла-Рейзею! Май дітей! Працюй, не бачачи світу божого ні вдень ані вночі, бо на те ти кравець!.."

Так умовляв Шимон-Еля козу та йшов швидко, майже бігцем. Теплий вітерець розвівав поли його латаної капоти і закрадався йому під пейси, пестив борідку, доносив до його ніздрів п'янкий запах м'яти, ромену та інших польових квітів і зілля, що мають запах фіміаму, до яких його ніс взагалі був зовсім не звичний; і від великого захоплення він почав надвечірню молитву, перераховуючи всі славнозвісні пахощі: мірра і ладан, базиліка і фіміам та інше зілля, солідно, на гарний мотив, заходившись строчити молитву, як справжній кантор! Раптом... Звідки взявся отой ангел-спокусник, нечиста сила, і як зашепоче йому таємниче на вухо:

— Послухай-но, Шимон-Елю, йолопе ти! Чого ти так розспівався на голодний шлунок? Ось уже ніч спадає, а ти ще сьогодні і рісочки не мав у роті, крім двох чарок горілки! До того ж ти дав своєму родичеві слово честі, що, назад ідучи з козою, коли бог дасть, обов'язково зупинишся у нього щось перекусити! Дав слово — пропало. Губа не халява!

Шимон-Еля закінчив молитву нашвидку і зайшов до орендаря Доді з радісною новиною:

— Добривечір вам, мій любий родичу, реб Додю. Можу вам сповістити радісну звістку. Я вже купив козу, але таку, якої і наші прадіди не мали! Можете оглянути її і сказати свою думку — ви ж розумієтесь на делікатних справах! Ану, вгадайте, скільки я заплатив за неї?

Додя взявся рукою за козирок, затулив долонею очі від сонця, що саме сідало у золотій смузі крайнеба, оглянув козу, як великий знавець, і оцінив її точно вдвоє більше, ніж кравець за неї заплатив. Це викликало у Шимона-Елі таку радість, що він ляснув орендаря по плечі:

— Реб Додю-серце! Щоб ви здоровенькі були! Правдиві слова твої — цього разу ви якраз не вгадали. Дай боже нам стільки років щастя, на скільки карбованців я заплатив дешевше.

Орендар Додя закопилив губи і хитав головою без слів: "Мпу-пу-пу!" — немовби кажучи: "Дешева покупка! Аж не віриться!"

А Шимон-Еля схилив голову на плече, мацнув середнім зігнутим пальцем жилет, неначебто хотів витягти звідти голку і просилити в неї нитку.

— Ну, реб Додю, що ви тепер скажете, аскакурдо? Ми розуміємо справу? Га? Коли б ви ще бачили, як вона, нівроку, доїться, вас холера взяла б отут на місці.

— Холера нехай краще тебе візьме! — озивається до нього Додя.

— Амінь, ваг так само! — каже Шимон-Еля.— Якщо вже я такий шановний гість у вас, то візьміть, будь ласка, реб Додю, козу, улаштуйте її десь > хліві, щоб її, крий боже, хто не поцупив, а я тим часом прокажу вечірню молитву, надвечірню я вже проказав дорогою, а потім ми вицідимо по одній і таки щось закусимо, як написано в біблії: не попоївши, в танок не підеш. Так написано у біблії чи ні?

— Як тобі сказати! — відповідає Додя.— Мабуть, коли ти кажеш написано, то написано, на те ж ти людина добре вчена і знаєш, що кажеш.

Покінчивши з молитвою, озивається кравець до орендаря:

— Коли вже нам судилося мучитись на грішній землі, то налийте, будь ласка, з отієї зеленої пляшки, візьмімо по ковтку оковитої і будьмо здорові. Здоров'я — це найголовніше в світі. Як ми кажемо щодня в молитві: присипляй нас у доброму здоров'ї...

Випивши трохи горілки і закусивши, наш кравець почав у великому запалі розводитись про Злодіївку, про громаду, синагогальні справи, цех ножиць та праски, кравецтво, майстрових, за одним разом вщент знищуючи злодіївських верховодів та багатіїв з їхніми порядками, присягався, що не будь він більше Шимон-Еля, якщо не варто їх усіх заслати до Сибіру...

— Чуєте, реб Додю? — так закінчив він свою промову.— Хай чорт візьме їх з усім їхнім кодлом! Вони знають тільки кров нити, жили висотувати з бідняка, шкуру здирати! За позичених три карбованці я плачу, чуєте, четвертак щотижня! Але нічого, і прийде Йона — прийде й на них лиха година! Нічого, вони ще векселя в бога не взяли! Моя дружина Ципа-Бейла-Рейзя, дай боже їй здоров'я, хоч, правда, і каже мені, що я неборака, лемішка, бо коли б схотів, я б міг підкрутити їм усім хвоста... Але хто слухається жінки? Адже ж у мене і своя думка є! У нашій святій біблії сказано недвозначно: і він пануватиме над нею. Ви знаєте, що це означає? Це ж золоті слова! Вслухайтесь тільки, він, тобто чоловік, пануватиме над жінкою!.. Але знаєте, що я вам скажу? Якщо ви почали вже наливати, то налийте ще чарочку, як у біблії сказано: аскакурдо, де-барбанто...

У Шимона-Елі дедалі більше заплітався язик, очі злипалися, аж поки він приткнувся до стінки, щоб якусь хвилину покуняти, голова йому схилилася набік, руки він склав на грудях, взявся трьома пальцями за цапину борідку і мав вигляд людини, що дуже-дуже заглибилась у важливі думки. Коли б він при цьому не посвистував носом, не хропів і не видував крізь зуби: тц-тц-тц! — ніхто б на світі не сказав, що він спить. І хоча він куняв, проте мозок у нього весь час працював, і йому снилося, що він удома, коло свого верстата. На столі лежить перед ним якесь убрання, і важко вгадати, що воно таке. Сказати, що це штани, то де

ширінька? Жодних слідів ширіньки! Сказати, що це безрукавка, то звідки взялися такі довгі рукави? Треба зробити висновок, що це ні те і не се, не безрукавка і не штани. Тоді що ж це? Адже це чимсь мусить бути!.. Шимон-Еля перевертає це на другий бік — аж воно зовсім капота, та ще яка капота! Зовсім новенька, рівна, атласна, він ще зроду такої капоти не мав під голкою! Та це його мало обходить; він виймає ножика з жилетної кишені і шукає шви, щоб розпороти капоту. Щастя, що показується Ципа-Бейла-Рейзя і починає його лаяти, проклинати:

— А щоб тобі пороли живіт, кишки, ти, неборако, зелений огірок, квасоле варена! Це ж твоя суботня капота, яку я пошила тобі за мої гроші, заощаджені на козиному молоці!..

І Шимон-Еля пригадує, що у нього, з божою допомогою, є коза, і глибока радість сповнює йому серце! Він ніколи на своєму віку не бачив стількох глечиків з молоком! Стількох ворочків з сиром! А масла, масла цілі макітри! А тепер іще сколотини, кисле молоко, густе як сметана, а печиво,— щось дуже багато печива! Коржики такі молочні, печені на маслі, а зверху посипані цукром та корицею. А запах, запах! Якийсь чудний запах! Знайомий запах, фе!.. Він почуває, як щось лізе йому на шиї під коміром, і за вухами, і на обличчі, і щось лоскоче та смердить йому прямо в носа. Він мацає пальцями і намацує блощицю... Розплющує одне око, друге, кидає погляд на вікно — ой лишенько, жах який, уже розвидняється надворі!..

— От тобі маєш! Нічого собі задрімав! — звертається Шимон-Еля до самого себе, знизуючи плечима. Розбудивши орендаря, він вилітає прожогом на двір, розчиняє хлів, налигує козу поясом і подається додому похапцем, не озираючись, неначе людина, що боїться спізнитись та проґавити бозна-що.

Розділ 6

А дружина його Ципа-Бейла-Рейзя, побачивши, що чоловік так забарився, зовсім не могла збагнути, що б то могло означати. В душу почали закрадатись думки, чи не трапилось, крий боже, нещастя, може, напали розбійники на її чоловіка по дорозі, відібрали в нього тих нещасних кілька карбованців, зарізали його і закинули десь у яму, а вона, хай бог боронить, лишилась навіки ні вдовою, ні дружиною, з такою, нівроку, купою дітей, хоч бери і кидайся з ними у вир!..

Такі й багато інших подібних до цього думок непокоїли тієї ночі бідолашну Ципа-Бейла-Рейзю, і вона навіть очей, не заплющила; а коли проспівав перший півень, вона накинула на себе спідницю, вийшла на двір і присіла на призьбу виглядати свого чоловіка, може, бог змилується і він прийде... "Пришелепуватий, пішов називається!" — думала вона собі і готувалася дати чоловікові такої прочуханки, якої він заслужив. Проте, побачивши налигану його поясом козу, Ципа-Бейла-Рейзя одразу заспокоїлась і звернулась до нього лагідно:

— Чого так довго, канаряку мій? Я вже думала, що ти, боронь боже, крізь землю провалився, гарний чоловіченьку мій, чи так якесь лихо трапилось, хай бог боронить.

А Шимон-Еля розперезався, поставив козу у сінях і, щоб забити жінці баки, почав сипати словами, мов з лантуха:

— Чуєш, дружино моя, купив я козу — з Козодоївки, такої ще світ не бачив. Тутешні хазяйки повмирають від заздрощів. Вони такої кози і вві сні не бачили! Бо ж їсть вона казна-що, тільки раз на день пійло з висівок, а решту — трохи соломи з синагогальної стріхи; а молока дає, нівроку, як корова, доїться двічі на день — я сам бачив: повну дійницю дає, щоб у тебе стільки було щастя! Це хіба коза? Так каже Тема-Гітя. І дешево заплатив, аж не віриться, слово честі! Насилу-силу виторгував за шість з половиною карбованців! Скільки, думаєш, я торгувався, поки виторгував? Бо зрештою вона зовсім не хотіла продавати козу, насилу умовив! Цілу ніч мучився, умовляючи...

А Ципа-Бейла-Рейзя думала собі при цьому: "Нехума-Бруха — болячка їй у спину! Вона думає, що тільки вона хазяйка, тільки вона має козу, і ніхто більше! Боюсь, у неї очі вилізуть на лоба, коли побачить, що Ципа-Бейла-Рейзя

24

371

Шнмон-Елева має теж козу..! А Блюма-Злата? А Хая-Меїї-та? Так немовбито дуже добрі сестри! Щоб їм збулося хоч наполовину те, що вони мені зичать, владико небесний!.." Так думала вона собі, затопила піч і тим часом заходилася готувати гречані галушки на сніданок, а Шимон-Еля став до ранкової молитви, молився із запалом, щиро — він давно вже не молився, як оце тепер. Він виспівував славлення богу, наслідуючи кантора, ляскав пальцями і співом розбудив усіх дітей. Діти довідались у матері, що тато привів козу і що варять галушки на молоці. Знялася радісна метушня, всі скочили з ліжок у самих сорочках, взяшся за ручки і пішли в танок, приспівуючи при цьому пісеньку, яку вони щойно склали:

Коза, коза, ой кізонька — Привів наш тато кізоньку! А кізонька дасть молочка! А мати зварить галушки!..

Дивлячись на дітей, як вони співають і танцюють, Шимон-Еля умлівав від радості. Він думав собі: "Бідолашні діти охляли зовсім, скучили за молочком... Нічого, ви вже сьогодні, бог дасть, будете ситі... Щодня склянку молока матимете, і кашу з молоком, і до чаю молочка... Коза — велика підмога в хаті!.. Чого мені боятися тепер збирача податків Фішла? Мені на нього наплювать! Не хоче давати м'яса, а тільки самі кістки? Хай сам давиться кістками! На чорта мені м'ясо, коли маю, нівроку, молоко?.. Скажете, а в суботу? На суботу можна купити риби. Де написано, що єврей мусить їсти м'ясо? Я ніде такого закону не бачив!.. Коли б усі євреї хотіли мене послухатись — всі купили б собі по козі. Гарний вигляд мав

би тоді наш Фішл із своїм черевцем! Тоді вже чорти забрали б його з тельбухами!.."

Так думав собі Шимон-Еля-отченашник, закінчив молитву, помив руки, благословив хліб і приготувався до молочної трапези. Аж ось відчинились двері, зайшла Цнпа-Бейла-Рейзя з порожнім горщиком, червона, аж пашить, страшенно розлютована, і ціла злива прокльонів та лайок посипалась на голову Шимон-Елі! То були не прокльони — каміння падало з неба, сірка і смола лилися з уст Ципи-Бейли-Рейзі:

— Тата твого п'яницю щоб викинуло з могили, а тебе вкинуло! Щоб ти правцем постав, щоб ти задубів! Трясця хай тебе аж під стелю підкидає! Щоб тебе застрелили з рушниці! Вішали й топили, палили і смажили, різали і на палі катували! Іди, розбійнику ти, шибенику, волоцюго, подивись, яку козу ти привів мені! Сто сот болячок тобі в голову й спину, владико небесний, тату любий, сердечний всеблагий!..

Решту Шимон-Еля уже не дослухав. Він насунув кашкета на вуха, вийшов з хати поглянути на лихо, що його спіткало. Наблизившись у дворі до кози і побачивши цей скарб, це золото, як воно стоїть прив'язане до клямки дверей і спокійно ремиґає, він став ні в сих ні в тих, не знаючи, що робити, куди йти. Стояв, думав, думав і сказав сам собі: "Хай загину я з філістімлянами — вони в мене потанцюють, отой вчитель з учителькою! Знайшли з ким жарти витівати! Я їм покажу жарти, їм в очах потемніє! Здається, зовсім плохенький отой вчитель, нібито не втручається в діла, а насправді он який! Недарма хихикали учні, коли він мені допомагав витягти козу з хати, а дружина його мене благословляла, щоб коза в мене доїлась і доїлась... Я їм покажу доїтися! Я з них видою всю кров, з отих козодоївських святенників, дармоїдів, жартунів!.."

Так казав сам собі Шимон-Еля-отченашник і подався назад до Козодоївки з наміром вчинити скандал, як вони того заслужили.

Проходячи повз Дубову корчму і побачивши орендаря на дверях з люлькою в зубах, наш кравець зареготався ще здалеку.

— Що за радість на тебе напала,— запитує його Додя,— чого ти так регочешся?

— Погляньте, будь ласка, може, теж сміятиметесь,— каже йому кравець і сміється ще дужче, начебто десять чортів лоскочуть його.— Ну, як подобається вам, приміром, реб Додю, така рахуба? Де тільки яке горе, воно на мою голову надає! Розумієте, яка справа? Моя дружина Ципа-Бейла-Рейзя, дай боже їй здоров'я, влаштувала мені гарну зустріч; вона мені дала таку прочуханку, повік не забуду, та ще до того натщесерце, хай така погибель отому вчителеві з його жінкою! Але не хвилюйтесь, я їм не промовчу, буде око за око — катюзі по заслузі! Я не люблю, коли зі мною витівають такі жарти. Ану, дайте тим часом, реб Додю, щоб рану в серці загоїти, чарочку оковитої, прополоскати горло. Треба сили набратись для розмови і щоб душа не потерпала... Будьмо здорові, реб Додю, будьмо завжди порядними, це головне, як сказано в біблії; сьогодні судний день — тільки не журись! Будьте певні, я їм такого заграю, вони в мене потанцюють. Я їм покажу, як витівати жарти з цехом ножиць та праски, з нашим братом майстровим, аскакурдо!

— Хто тобі сказав, що це жарт? — запитує орендар з простодушним виглядом і пахкає люлькою.— Може, у вас там сталася помилка, коли ви домовлялись.

Шимон-Еля аж підстрибує на місці від люті.

— Вигадаєте біс батька зна що! Що ви кажете? Ви знаєте, що ви кажете? Я приходжу до них уперше купити козу і кажу їм ясно, як аршином відміряно: козу! А ви кажете...

Додя пахкає люлькою, знизує плечима і розводить руками, немовби кажучи: "При чому я тут? Я ж, напевне, нічим не завинив!"

Шимон-Еля хапає козу за налигач і подається до Козодоївки. Він увесь палає гнівом.

Розділ 7

А вчитель робив собі своє, тобто сидів і втовкмачував у голови своїх учнів науку, навчав їх того самого розділу "Збитки" з талмуда, і галас їхній чути було на все синагогальне подвір'я.

— Махнула хвостом...— війнула корова хвостом і побила глек...

— Хвала євреям, їхнім вченим та учням їхнім! — каже Шимон-Еля.— Доброго здоров'я вам, реб, і вашим учням. Можете припинити науку на хвилину, нічого, корова не втече, а побитий глек однаково вже цілим не стане. Чого довго розводитись,— ну і штуку утнули ви, хоч і жартома, але що ж? Я не люблю таких жартів! Ви ж, певно, чули про тих двох євреїв, що в п'ятницю були в лазні на горішній полиці? Озивається один до другого: "Ось тобі мій віничок, попар мене". Другий подумав собі і почастував його віником як слід, побив його в кров. Каже йому на це відшмаганий: "Якщо ти хотів поквитатися зі мною тут, на горішній полиці, коли я лежу голий, а віник у тебе в руках,— будь ласка, маєш рацію; але якщо ти так пожартував, то скажу тобі, що я таких жартів не люблю!.."

— З приводу чого ця байка? — запитує вчитель, скидав окуляри і чухає себе ними за вухом.

— Байка,— відказує Шимон-Еля,— таки з приводу вас особисто і гарної кози, яку ви мені вперли помилково, тобто щоб посміятись. Від такого сміху, чуєте, може вам вискочити гуля на пупку! Не думайте, що ви маєте справу аби з ким; я Шимон-Еля, кравець з міста Злодіївки, не з останніх у цеху ножиць та праски і староста кравецької синагоги!

Проказуючи ці останні слова, Шимон-Еля аж підстрибнув, а вчитель надів знову окуляри і оглянув кравця, немов людину, що марить у пропасниці, а весь хедер душився від сміху.

— Чого ви витріщились на мене? — озивається до нього розлючено кравець.— Я прийшов до вас і купив у вас козу, а ви взяли і підсунули мені біс батька зна що!

— Вам не подобається коза? — запитує простодушно вчитель.

— Коза, кажете? Це така коза, як ви губернатор! Весь хедер вибухає сміхом. Приходить Тема-Гітя-тихо-

мовчазна, і тільки тут здіймається справжній шарварок. Шимон-Еля говорить, а Тема-Гітя говорить ще голосніше; вчитель сидить витріщившись, учні сміються; а ті двоє говорять так довго, аж поки Тема-Гітя спалахує гнівом, хапає кравця за руку і тягне його.

— Ходімо, ходімо до рабина! Нехай хоч люди побачать, як злодіївський кравець чіпляється! Як зводить наклеп ні за що ні про що!

— Ходімо,— каже Шимон-Еля,— будь ласка, нехай таки люди побачать, як чеснотливі євреї, святенники, злапали чужу людину і роблять з неї ганчірку... Ходімо і ви, реб-серце! — звертається він до вчителя.

Реб Хаїм-Хона надягає плюшевий кашкет на ярмулку, і вирішують вони, що підуть до рабина всі четверо, тобто кравець, вчителева жінка, вчитель і коза.

Прийшовши гуртом до рабина, вони побачили його у бавовняному халатику. Рабин витирав руки і проказував молитву, не кваплячись, зосереджено, наголошуючи на кожному слові... Скінчивши все, рабин запнув поли халатика і сів на своє крісло, що не мало сидіння; були лише

ніжки і поручні старі, глянсуваті і хиткі, як старі зуби у старої людини, що давно вже мали б випасти, але держаться якимсь чудом.

Вислухавши обидві сторони, що не давали одне одному слова сказати, рабин наказав покликати суддю, різника та інших найшановніших людей міста і озвався до кравця такими словами:

— Розкажи, будь ласка, ще раз все з початку до кінця, а потім вона розкаже.

Шимон-Еля-кравець не полінувався, повторив ще і ще раз усе з самого початку: що зветься він Шимон-Еля, кравець з міста Злодіївки, не з останніх у цеху і староста синагоги, хоч він не заслужив цього, потрібно воно йому як мертвому припарки, не треба йому ляпасів і не хоче він цієї шани! А вони кажуть: ляпасів цурайся, а старостою будеш... Коротше, він подався сюди до Козодоївки придбати козу, тобто він, власне, козгі не купував би — вона потрібна йому як мертвому припарки; але оскільки у нього дружина Ципа-Бейла-Рейзя, дай боже їй здоров'я, не дає йому дихати, в одну душу: купи їй козу... А жінки, як ви кажете, треба слухатись, то він прийшов до Хаїм-Хони, вчителя талмуда, щоб купити у нього козу, кажучи при цьому ясно, наче аршином відмірявши: козу! Нарешті виявляється, що в нього вимантачили кілька карбованців і вперли йому біс зна що, жартома, так би мовити, а він, Шимон-Еля, не любить таких жартів!.. Ви ж, мабуть, чули про тих двох євреїв, що напередодні суботи в лазні?..

І Шимон-Еля-отченашник повторює байку про лазню ще раз, а рабин з помічниками своїми і поважними людьми міста сміються.

— То ми вислухали одну сторону,— каже рабин.— Тепер послухаємо другу сторону.

Підводиться реб Хаїм-Хона-великорозумник, насуває кашкета на ярмулку і починає так:

— Послухайте мене, люди вчені! Справа була така. Я сидів і навчав своїх учнів, сидів я, розділ "Збитки" читав їм, еге, "Збитки"... Приходить оцей єврей із Злодіївки, оцей, і каже, що він із Злодіївки, злодіївський, каже він, і подає руку, подає він мені, поручкався і розповідає мені цілу історію, розповідає він мені, що він сам злодіївський, із Злодіївки тобто він, і має жінку, має він, і зветься вона Ципа-Бейла-Рейзя, зветься вона, еге, Ципа-Бейла-Реи.зя зветься вона... Так, здається?

Вчитель нахиляється до кравця, а кравець, що весь час держиться за борідку, стоїть, заплющивши очі, голову схиливши набік, і, похитуючись, відказує:

— Чистісінька правда! Вона зветься всіма трьома іменами: Ципа, і Бейла, і Рейзя. Таке ім'я дали їй, і так вона зветься, відколи я її знаю, ось уже помалу-малу років з тридцять. Але послухаємо, що ви далі скажете, мій друже. Ви не забивайте баків! Ви краще кажіть до діла: що я казав і що ви казали, як говорив цар Соломон: нема нового під сонцем — хитрощі вам тут не допоможуть.

— Нічого я не знаю, нічого! — каже перелякано вчитель і показує на дружину.— Вона з ним розмовляла, вона, вона з ним торгувалась, вона. Нічого я не знаю, нічого!

— А тепер,— каже рабин,— послухаємо, що вона, цікаво, скаже.

І рабин показує пальцем на вчителеву жінку. Тема-Гітя-тихомовчазна витирає губи, підпирається однією рукою, а другою починає вимахувати швидко, без упину, а обличчя її при цьому нашить, як вогонь.

— Отож послухайте, люди добрі, справа була така: оцей єврей, тобто оцей злодіївський кравець, хай мені пробачить, він... або божевільний, або п'яниця, або сама не знаю що саме! Чули ви таке? Приходить до мене аж із Зло-діївки оцей самий і причепився, як кліщ: в одну душу, щоб я йому продала козу. У мене їх було дві, і розповідає мені при цьому,

немовбито він сам кози не купував би, вона йому потрібна як мертвому при-при-парки, але у нього є дружина Ципа-Бейла-Рейзя, яка затялася в одну душу — купи їй козу! А жінки, каже він, треба слухатись, подобаються вам такі дурниці? Доводжу я йому: чим це мене обходить? Хочете у мене купити козу, я вам продаю, тобто я б кози не продавала ні за які гроші, бо що таке гроші? Грошима дітей не нагодуєш, гроші розлазяться, а коза лишається козою, до того ще така коза. Це хіба коза? Мати — не коза! Нівроку, як вона легко доїться, скільки молока дає, а тепер зважте її корм, хіба вона, прости господи, що їсть? Раз на день пійло з висівок, а решта — трохи соломи з синагогальної стріхи. Але, з другого боку, я собі подумала так: у мене ж, нівроку, дві кози, а гроші — це спокуса... Словом, тут втрутився мій чоловік, дай боже йому здоров'я, і ми порозумілися з кравцем щодо ціни. Думаєте скільки? Щоб ніколи більше не мали мої вороги, владико небесний! І я віддала йому козу, дай боже всім моїм любим друзям таку козу. Це хіба коза? Мати — не коза! А тепер приходить цей кравець з наклепом, каже, що це не коза! Ша, знаєте що? Ось вона стоїть. Дайте, будь ласка, дійницю, то я її видою перед вашими очима!

І вона позичила у рабинової жінки дійницю і видоїла козу перед очима всіх присутніх, піднесла дійницю з молоком до кожного зокрема, спершу, звичайно, до рабина, потім до помічників його, а тоді до найповажніших людей міста і до решти присутніх. І в рабиновій хаті знявся гармидер до самого неба! Один каже: треба оштрафувати зло-діївського кравця, щоб поставив могорич! Другий каже: оштрафувати — цього ще замало, треба відібрати в нього козу! А третій каже: ні, коза — це коза, нехай вона буде в нього до старості у багатстві і пошані; треба його почастувати пантофлею і викинути під три вирви разом з козою!

Почувши таке, Шимон-Еля поволі вислизнув з рабинової хати і накивав п'ятами.

Розділ 8

І взяв кравець ноги на плечі та подався з козою додому прудко й швидко, наче людина, що втікає з пожежі. Він озирався, чи не переслідують його, крий боже, і дякував богові, що вискочив щасливо з біди непобитий...

Проходячи повз Дубову корчму, Шимон-Еля подумав собі: "Чорта пухлого знатимеш у мене правду!" І він приховав від Доді всю справу.

— Ну, що чувати? — запитує у нього Додя, нібито зацікавлений дуже.

— Що чувати? — каже Шимон-Еля.— Мене шанують! Зі мною не витівають жартів, бо людина я, а не тварина,— я ж не хлопчисько! Завдав я їм чосу, позмагався трохи з учителем у премудростях, виявляється, що я знаю краще від нього, більше розуміюся на дрібними літерами друкованому. Коротше, вони мене перепросили і повернули мені козу, яку я купував. Ось вона. Візьміть її на хвилинку, як у біблії сказано: душу бери собі, а майно дай мені — візьміть цю істоту, а мені дайте трохи горілки.

"Мало того, що він зарозумілий, то він ще й брехун! — думає собі орендар Додя.— Треба з ним утнути ще раз ту саму витівку і почути, якої він далі заспіває".

А кравцеві він сказав:

— У мене є для тебе, Шимон-Елю, чарочка старої вишнівки, якщо маєш охоту.

— Видержане вино? — каже Шимон-Еля і аж облизується.— Будь ласка, покажіть, ми вам дамо оцінку; я знаю, що у вас мусить бути чарочка доброї вишнівки, але не кожна людина бреше — не кожен може оцінити.

Випивши першу чарку, наш кравець повеселішав, у нього розв'язався язик, і він озвався до орендаря:

— Скажіть-но, мій любий родичу, ви ж людина, в якої на плечах не качан капусти, слово честі, ви ж зустрічаєтеся з різними людьми; скажіть мені лишень, чи вірите ви в ману, у чаклунство?

— А саме? — запитує його Додя простодушно.

— А саме,— каже Шимон-Еля,— нечиста сила, домовик, вовкулака, перевертень...

— З приводу чого ти це кажеш? — запитує Додя з простодушним виглядом і пахкає люлькою.

— Я це просто так кажу,— відповідає Шимон-Еля-отче-нашник і не перестає балакати про бісів і чортів, анцибо-лотів, домовиків, мавок, вовкулаків. Додя слухає нібито уважно, пахкає люлькою, потім спльовує і каже кравцеві:

— Знаєш, Шимон-Елю, що я тобі розповім? Я цієї ночі, здається, боятимусь спати. Скажу тобі щиру правду, мерців я завжди боявся, але від сьогодні я почну вірити і в перевертнів, і в домовиків...

— Хіба маєте інший вихід? — відповідає йому кравець.— Спробуйте не вірити! Ану, нехай до вас причепиться якась нечиста сила і почне витівати з вами свої штуки: перекине чавун з борщем, виллє воду, вип'є молоко з усіх кринок, поб'є всі горщики, вкине вам у ліжко кішку, а кішка лежатиме у вас на серці, як десять пудів тягару, а ви не зможете ворухнутись, а коли прокинетесь уранці, кішка дивитиметься вам у вічі, як тая грішна людина...

— Годі! Годі! — каже орендар, спльовує і відмахується від нього руками й ногами.— Годі тобі проти ночі розказувати таке страхіття!

— Бувайте мені здорові, реб Додю, не гнівайтесь, що я вам трохи надокучив; ви ж знаєте, що я в цьому не винний, як сказано в біблії: не мала баба клопоту... На добраніч!

Розділ 9

Повернувшись додому, кравець увійшов у хату трохи сердитий, широко розчинив двері з наміром вилаяти свою дружину, як вона того заслужила: але він стримався, подумавши: "Ет, баба лишається бабою! Нехай моє переходить!" І, в ім'я миру в сімействі, він розповів дружині щойно вигадану брехню.

— Чуєш, Ципа-Бейла-Рейзю, серденько моє? Мене, очевидно, все-таки поважають. Ну, те, що вчитель з його дружиною дістали від мене — про це годі й казати; я завдав їм чосу, скільки влізло в них! А крім того, я їх потягнув до рабина, і рабин ухвалив, що вони повинні платити штраф, бо коли така людина, як Шимон-Еля, приходить купувати козу, це для них мусить бути найбільша честь, бо ж Шимон-Еля, каже рабин, це така людина, що...

Ципа-Бейла-Рейзя, однак, не схотіла вислухати до кінця солодкі слова, що їх кажуть про її чоловіка. Вона хо-іила швидше побачити справжню козу, яку привів її чоловік. Отож, схопивши горщик, вона вибігла в сіни видоїти козу. Не проминуло багато часу, і Ципа-Бейла-Рейзя влетіла в хату уже без слів; вона схопила Шнмон-Елю, вибачайте, ззаду за комір і трьома добрими стусанами викинула геть разом з його гарною козою, щоб їхнього духу не було в хаті!..

Лишився кравець надворі із своєю гарною козою, навколо нього зібралася ціла купа чоловіків, жінок і дітей. Вони слухали чудасію, яку розповідав їм Шимон-Еля, нібито ця коза, що її налигав своїм поясом, є коза тільки там, у Козодоївці, там вона доїться і дає молоко, але тільки-но він прибуває з нею сюди, вона перестає бути козою... Шимон-Еля присягався усіма святими, що він сам бачив па власні очі, як у рабина в

хаті її видоїли й надоїли повну дійницю молока... Багато людей зупинялись, оглядали козу досить пильно, перепитували все з початку, ще раз і ще раз, і дуже дивувались... Інші сміялись, брали на глум, жартували, а інші похитували головою, спльовували і казали:

— Нічого собі коза! Це така коза, як я рабинова жінка.

— А що ж це?

— Перевертень! Хіба ви не бачите, що це перевертень?..

Слово "перевертень" підхоплюється всім натовпом; розповідають різні пригоди з перевертнями, що трапились тут у Злодіївці, у Козодоївці, у Ямполі, у Пиши-Ябеді, у Хаплаповичу, у Печихвості — у цілому світі! Хто не знає пригоди з Лейзер-Волфовим конем, якого мусили вивести за околицю міста, убити і поховати без савана?.. Чи, наприклад, хто не чув пригоди з чверткою курки, яку подали в суботу на стіл, а вона почала ворушити крильцем?.. І ще багато подібних до цього пригод.

Коли Шимон-Еля рушив з місця, щоб іти далі, його супроводила ціла юрба хлопчаків з великим галасом. Вони кричали йому вслід:

— Ура, отченашник! Ура, дійний кравець!

Весь натовп сміявся, за боки брався від реготу.

Тут уже Шимон-Елі допекло; мало того, що у нього таке нещастя, то ного ще беруть на глум! Він подався з козою через усе місто, зияв гвалт у товаристві "Праведний трудівник". Як то! Чого вони мовчать? Він їм розповів усе, що з ним утнули в Козодоївці, показав їм козу... Товариство негайно послало по горілку і ухвалило, що треба йти до рабина, до його помічників-суддів і до решти поважних людей міста. Як то! Де це чувано таке неподобство? Злапали бідного єврея-кравця, видурили в нього останніх кілька карбованців, продали йому нібито козу, а вперли біс

батька зна що! Та ще беруть його на глум ось уже вдруге! Такого не бувало навіть у Содомі!

І товариство "Праведний трудівник" прийшло до рабина, до його помічників-суддів і до решти поважних людей міста, зняло гвалт перед ними, висловило своє обурення. Як то! Де це чувано таке неподобство? Злапали бідного єврея-кравця, видурили в нього останніх кілька карбованців, продали йому нібито козу, а вперли біс батька зна що ось уже вдруге! Такого не бувало навіть у Содомі!..

І рабин з помічниками-суддями та з поважними людьми міста вислухали скаргу, зібралися всі ввечері у рабина на збори і вирішили, щоб тут-таки на місці сісти та написати ущипливого листа козодоївським рабинам, їхнім по-мічникам-суддям та поважним людям міста. І злодіївські рабинп, їхні помічники-судді та решта поважних людей міста сіли та написали листа до козодоївських рабинів, суддів та поважних людей міста біблейською мовою в дуже гарному стилі. Ось цей лист слово в слово:

"Вельмиповажаним і високошановним рабинам, суддям, мудрецям, видатним талантам, підвалині світу, стовпам велетенським, що на них увесь дім єврейський спирається, уклінний привіт! Мир вам, і в мирі хай проживають усі євреї вашої святої общини у Козодоївці! Привілля і достаток хай дарує їм господь бог, амінь!

Оскільки до вух наших долинула була чутка, що великої кривди заподіяно одному з городян наших, реб Ши-мон-Елі синові реб Бендіт-Лейби кравця, якого прозивають Шимон-Еля-отченашник, а саме: двоє з ваших людей, вчитель талмуда реб Хаїм-Хона з його шановною дружиною Темою-Гітею, хай живе довгії літа, видурили хитрощами у нашого кравця гроші в сумі шість з половиною карбованців сріблом, а ці гроші поклали собі в калитку, витерли губи і кажуть: "Ми не вчинили кривди!" А так не личить робити в євреїв! Ми всі, що нижче підписані, свідчимо, що цей кравець бідний ремісник, має повну хату дітей і здобуває на прожиток чесною власною працею, а цар Давид ще в древні

часи сказав у псалтирі: плоди тяжкого труда твого як їстимеш — буде тобі втіш-по і добре. Кажуть на це мудреці наші: втішно на землі і добре на тім світі. Тим-то з проханням звертаємось ми до вас, щоб ви вчинили пильний розслід тому, що там сталося, і ваш присуд щоб, наче сонце, засяяв ясно і щоб ви своїм вироком добилися одного з двох: або щоб повернули кравцеві його гроші, або щоб йому видали його козу, що її він купив, бо коза, яку він привів сюди, це зовсім не коза!.. Це може засвідчити вам усе місто під святою присягою... І нехай буде мир між людьми, як наші мудреці казали: нема ще такого іншого благословенного дарунка для людей, як мир. Мир хай буде вам, мир найдальшому і найближчому, мир усім, амінь!

Від нас, рабів ваших, вітання вам, чиїх мізинців ми не варті.

Рабин син рабина, благословенна його пам'ять... Суддя син рабина, благословенна його пам'ять... Ворух Капота, Зорех Пупок, Фішл Викидайло, Хаїм Лопуцьок, Шел Качан, Мотл Квач, Єшія-Герш Киш-Киш"

Р с з д і л 10

Тієї ночі світив місяць, поглядаючи вниз на Злодіївку з її темними, напіврозваленими хатинками, що стоять, збившись докупи, без подвір'їв, без деревець, без парканів... На цвинтар скидається місто вночі, на старий цвинтар із старими надгробками, переважна частина яких стоїть нахилившись, неначе навколішках, а багато з них давно вже упало б, якби не були підперті колодами. І хоча повітря там було не дуже високого гатунку, а запахи з базару та з синагогального подвір'я допливали не дуже приємні і курява була густа та підносилась високо, наче мур, а проте всі мешканці міста вийшли надвір,— чоловіки і жінки, старі і малі,— щоб подихати свіжим повітрям після душного, пекучого дня. Всі посідали на призьбах трохи погомоніти, теревені всякі точити чи просто так дивитися вгору на небо, придивлятися до подоби місяця з мільйонами мільйонів зірок, що їх, навіть маючи сто голів на плечах, неможливо полічити.

Тієї ночі Шимон-Еля тинявся сам по всіх завулках із своїм скарбом, що його він придбав у Козодоївці, пильнував, щоб хлопчаки-урвиголови не побачили його. Він мав намір, коли розвидниться, знову вирушити в дорогу, а тим часом він завернув до акцизнички Уді в шинок, щоб взяти чарку горілки і вилити перед нею все наболіле на серці, попросити в неї поради з приводу лиха, що звалилось на його голову.

Акцизничка Удя була вдова, розумна голова, у дружніх відносинах з начальством, а до всіх ремісників міста ставилась, як добра сестра. Звідки взялося прізвисько акцизничка? Через одну пригоду. За дівоцтва вона була дуже вродлива, краля мальована. Одного разу, проїжджаючи Злодіївку, якийсь акцизник, дуже багата людина, побачив її, коли вона несла гусей до різника: акцизник зупинився і запитав у неї:

— Дівчино, чия ти?

Вона застидалась, засміялась і втекла, з того часу їй дали прізвисько акцизничка... Інші кажуть, що акцизник після того був у неї вдома, розмовляв з її татом, винокуром Нехем'є, хотів одружитися з нею, взяти її без копійки посагу, та ще доплатити її татові. Уже навіть мало не відбулися заручини, але в містечку почався поговір, і сватання розладналось. А вона потім вийшла заміж, тишком-нишком справивши весілля з якимсь небораком, хворим на чорну неміч; вона дуже плакала, не хотіла брати шлюб, усе місто тоді йшло ходором з цього приводу. Казали, що вона була закохана в того акцизника, і склали про неї пісеньку, якої співають жінки і дівчата ще й досі у Зло-діївці; пісенька починається так:

Світив ясний місяць, Уже пізня ніч була, А Удичка сидить на призьбі...

а кінчається пісня такими словами:

Люблю тебе, ти любонько,

Люблю без краю,

Не можу жить без тебе!

Отака була акцизничка Удя, і перед нею виливав наш кравець наболіле серце: розповідав усе, що в нього в душі робиться, та просив, щоб вона йому дала пораду, що робити:

— Що робити? Ви ж, як каже цар Давид у "Пісні пісень" *, чорнява і гарна — хто тільки вродливий, а ви ще і розумна... Дайте мені пораду, що робити?

— Що можна робити? — каже до нього Удя і спльовує.— Ви хіба не бачите, що це перевертень? Навіщо вам панькатись із цією халепою? Візьміть краще і викиньте його під три чорти! Вас може спіткати, крий боже, те саме, що мою тітку Перлю, хай їй земля пером, вона вже давно на тому світі.

— А саме? — запитує Шимон-Еля перелякано.

— А саме,— зітхнувши, каже Удя.— Моя тітка Пер-ля, хай царствує, була чесна богобоязлива жінка. В нашій сім'ї всі чесні... Хоча тут, у цій клятій Злодіївці, згоріла б вона, люблять обмовляти кожного, звичайно поза очі, бо в вічі всі вони великі підлесниці: "любонько-шмубонь-ко"... Словом, моя тітка Перля, хай царствує, одного разу пішла на базар, аж гульк! — бачить: лежить моток ниток на землі... Вона собі подумала: моток ниток може придатися; нахиляється, піднімає його, бере моток ниток з собою і рушає далі. А моток стриб їй у лице і бух на землю. Нахиляється вона, самі собі уявляєте, знову і підіймає його. Моток знову стриб у лице і бух на землю. Нахиляється вона ще раз, бере його ще раз, а воно знову стриб у лице і бух на землю. Вона собі подумала, плюнула на моток (хай йому грець!) і хотіла вже піти додому. Оглядається — моток котиться за нею; вона починає бігти — моток котиться. Коротше — вона повернулась додому ні жива ні мертва, упала непритомна, а потім

прохворіла чи не цілий рік поспіль. Що це, думаєте, було, наприклад? Ану вгадайте!

— Та всі жінки на один копил! — каже Шимон-Еля.— Це бабські вигадки, пусті балачки, курзу-верзу, харки-макогоники. Коли б прислухатись до того, що жінки пле-щуть, довелося б своєї власної тіні боятися, як у біблії сказано: жінки на розум легковажні — баби що гуски... Але нічого! Сьогодні судний день — не журись! Бувайте здорові, на добраніч!

І кравець ІПимон-Еля вирушає далі.

На небі визоріло. Місяць плив між хмарами, що здавалися високими темними горами, облямованими сріблом. Половиною обличчя дивився місяць на місто Злодіївку, яке спало міцним сном. Дехто з хазяїнів, що боялися блощиць, перебралися з постіллю на двір, укрилися простирадлами поверх голови, хропли досить голосно і бачили солодкі сни; сни про добрий ярмарок, про вигідну торгівлю, гарні заробітки; сни про шматок хліба, про почесну професію і про почесті взагалі — різні сни!.. Не видно на вулиці ні живої душі; не чути ані звуку, навіть базарні собаки, що доволі нагавкались і натомились за день, скулились під колодами, сховали морди в лапи і — циць! Рідко-рідко коли вихопиться в них поодиноке "гав", коли їм присниться якась кістка, що на неї гострить зуби інший собака, або коли приверзеться, що муха залізла у вухо і шепотом переказує якийсь секрет... Рідко-рідко коли пролетить дурний жук, розправивши широко крила, покружляє, ширяючи в повітрі па одному місці, загуде, як басова струна, і з голосним "ж-ж-ж-ж-ж!" впаде на землю і змовкне... Навіть міський сторож, який щоночі ходить вулицями, пильнує крамниці і стукотить двома дощечками: кла-кла!.. кла-кла!..— цього разу, як на зло, випив трохи, сперся об стінку і заснув мертвим сном...

Серед цієї тихої ночі кружляє Шимон-Еля-кравець сам-один по цілому місту, не знаючи гаразд, чи йти йому, чи стояти, чи сидіти... І він ходить і ходить, говорячи сам із собою тихенько:

— Не мала баба клопоту та купила порося! Чорти хай візьмуть оцю козу! Козу?.. Ха-ха-ха-ха!..

Він зареготався і злякався сам свого реготу. В ту хвилину він проходив повз холодну синагогу, що має лиху славу з її мерцями, які моляться там щосуботи, убравшись у білі савани, і здається йому, що він чує якийсь спів: у-у-у! Неначе вітер, що дме в димар зимової ночі... Він швидко відходить од холодної синагоги, подається на Християнську вулицю і чує там голос: "пцс-пцс-пцс!" — то свистить пугач, що забрався досить високо на баню церкви...

Кравця обіймає великий страшенний острах, переляк! Але він кріпиться, заспокоює себе і хоче проказати якесь біблейське речення, таке, що його кажуть уночі, щоб не боятися. Але він забув усі речення, вилетіло геть-чисто все з голови! І — витівки нечистої сили — перед ним виринають різні страхітливі постаті знайомих, що давно вже померли, на тому вже світі вони... І він пригадує багато страшних пригод, про які наслухався на своєму віку: пригоди з чортами, лісовиками і домовиками, що прибирають вигляду телят, пригоди з бісенятами, що бігають, наче на колесах, з вовкулаками, що ходять на руках, з дивними істотами, що зиркають на вас одним оком... Пригоди з живими мерцями, що блукають по світах, одягнені в савани... Шимон-Еля вирішує про себе, що оця коза, яку він веде за собою, не коза, а перевертень або домовик, який ось-ось висуне язика на десять аршинів завдовжки, або змахне крилами і проспіває на все місто "ку-ку-рі-ку!"... Шимон-Еля почуває, що волосся ворушиться йому на голові; він зупиняється на мить, відв'язує пояс, хоче здихатись цієї халепи. Де там! Тварюка стоїть, ні на крок не хоче відступитися від кравця! Шимон-Еля пробує відійти на кілька кроків — вона за ним; він бере праворуч — а вона теж праворуч; бере ліворуч — вона теж ліворуч...

— Рятуйте! — скрикує Шимон-Еля несамовитим голосом і кидається навтікача світ за очі.

Він біжить, а йому здається, що хтось женеться за ним, і мекає йому вслід тонким цапиним голоском, і говорить до нього по-людському, і співає, наче кантор...

Розділ 11

Уранці, коли всі прокинулись, чоловіки пішли молитися, жінки на базар, а дівчата — до череди, всі побачили, що Шимон-Еля-кравець сидить на землі, а побіля нього лежить його гарна коза, підібгавши ніжки під себе, ремиґає і похитує борідкою. Підходячи до кравця, говорять до нього — він не відповідає ні слова; сидить, вирячивши очі, наче глиняне опудало... Одразу ж зібралась купка людей, ціле збіговисько з усіх околиць міста. Знялася метушня, гармидер, гвалт до самого неба: "Шимон-Еля... коза... отченашник... перевертень... домовик... вовкулака... нечиста сила... затуманило... водив... їхав верхи цілу ніч... мучив... замучив..."

При цьому оповідали багато побрехеньок: кожен розповідав, що сам бачив, як той їхав верхи...

— Хто на кому їхав? — запитує один, просовуючи голову у натовп.— Шимон-Еля на козі чи коза на Шимон-Елі?

Весь натовп вибухає сміхом.

— Сором і ганьба вам з вашим сміхом! — озивається один ремісник.— Євреї з бородами! Жонаті! Батьки вже й діди. Гидко слухати й дивитись на вас! Чого ви.зібралися тут, що за хихикання? Хіба ви не бачите, що кравець зовсім не тямиться, що він, бідолаха, смертельно хворий? Краще одведіть його додому і покличте лікаря, а не стійте тут та не вищиряйте зубів, чорти вашому батькові!!!

Ці слова ремісник наче вистрелив з гармати, і натовп припинив сміх. Той кинувся по воду, той побіг до лікаря Юдла. Взяли Шимон-Елю-кравця

під руки, одвели й;го додому і поклали на тапчан. Одразу ж прибіг лікар Юдл з усім своїм інструментом і подав йому "великий ряту-нок": поставив йому банки і п'явки, відкрив жилу, пускав кров без упину.

— Що більше крові пустиш,— так казав сам Юдл,— то краще буде, бо всі хвороби, хай бог милує, беруться зсередини, з крові.

Так пояснює лікар Юдл "науку лікарювання" і пообіцяв, що ввечері, коли бог дасть, він знову завітає. А коли Ципа-Бейла-Рейзя глянула на свого чоловіка, як він, бідолашний, нещасний неборака, лежить на поламаному тапчані, вкритий купою лахміття, очі закотивши під лоба, губи білі, а від гарячки верзе щось несусвітне, вона почала заламувати руки, битися головою об стінку, плакати, голосити і тужити, як тужать за мерцем:

— Лишенько мені, горе мені, грім побив мене вели-и-и-кий! На кого ти мене по-о-кида-аєш з моєю мале-е-е-чею?!.

А діти, голі й босі, зібрались навколо бідної матері і допомагали їй голосити. Старші плакали нишком, ховаючи обличчя, ковтаючи сльози; а молодші, які ще не розуміли, що тут діється, просто плакали вголос, дедалі гучніше й гучніше; і навіть найменшенький — хлопчик трьох років з жовтавим змученим личком і з великим животиком — пришкандибав до матері на кривих ніжках, засунув рученята в волосся і почав на дуже високій ноті: "Мамо, хочу ї-і-і-сти!!!"

Це все разом зливалося у таку симфонію, що сторонній людині нестерпно було довго слухати; хто б не заходив до кравця у хату, негайно вибігав звідти засмучений, з серцем, що вмивається кров'ю, і з перекошеним від болю лицем. Коли запитували такого: "Що робить Шимон-Еля?" — він махав рукою, немовби кажучи: "Краще не питайте!.." Декілька жінок — близькі сусідки — стояли весь час з почервонілими від сліз носами, дивилися Ципі-Бейлі-Рейзі просто у вічі, чудернацьки

кривили при цьому губи, похитували головами, ніби кажучи: "Лишенько і горе тобі, Ципо-Бейло-Рейзю!"

Дивна річ! П'ятдесят років прожив Шимон-Еля-отченашник у Злодіївці в убозтві, злиднях, жив наче хробак у темряві, і ніхто ніколи про нього не говорив. Ніхто не знав, що то за людина. Тепер, коли він захворів, нараз постав він з усіма своїми чеснотами, нараз усі дізнались, що Шимон-Еля був чудовий, добрий чоловік, свята душа, великий добродійник, він брав у багатіїв і розподіляв серед бідноти, сварився за неї з усім містом, до крові бився, ділився з кожним останнім куснем хліба, і ще, і ще багато чеснот та гарних якостей знаходили й розповідали про нього, славлячи бідного кравця, як славлять, приміром, мерця під час похорону. Ходили відвідати хворого з усіх околиць міста і рятували його всіма можливими засобами, щоб, боронь боже, не помер передчасно.

Р о а д і л 12

А ремісники міста Злодіївки зібралися на збори у акцизнички Уді, замовили горілку, галасували, сперечались, із шкури пнулися, лаяли на всі заставки багатіїв, звичайно позаочі, змішуючи їх з багном.

— Злодіївка гарне місто, згоріло б воно! Чого вони мовчать, багатії наші, погибель на їхню голову?! Кожен купається в нашій крові, і нема нікого, хто б заступився за нас, скривджених! Податки хто платить? Ми! На всяке лихо, нещастя — для різника, на ремонт лазні, вибачайте, з кого шкуру здирають? З нас! Чого ви мовчите, люди добрі? Ходімо до рабинів, суддів, до наших поважних людей міста, кишки їм повипускаємо! Що це за свавілля, де це чувано, щоб просто без ножа зарізали цілу сім'ю?

І товариство "Праведний трудівник" подалося до ра-бина і зняло там великий галас. Рабин перечитав їм листа, якого щойно привіз балагула від козодоївських рабинів, суддів та поважних людей міста.

Ось що було в листі:

"Вельмишановним і високоповажаним рабинам, суддям, видатним мудрецям, мир і спокій завжди хай панує в місті Злодіївці, амінь! Тільки-но ми одержали ваше послання, що було нам як мед цілющий і солодкий, ми зібрались усі і вчинили розслід достеменний і виявили, що даремно зовсім піддано підозрі одного з наших людей: не інакше, як кравець ваш нечесна людина, він вигадав наклеп і пустив плітку між двома общинами. Він вартий того, щоб його було оштрафовано! Ми, що нижче підписалися, можемо перед вами свідчення скласти та піти під присягу, що бачили на власні очі, як коза доїться, дай боже всім єврейським козам так доїтися! Не слухайте його, отого вашого кравця, коли він розповідатиме вам нісенітниці! Не схиляйтесь до слів цих грубих людей! Хай заніміють язики, що вигадують брехню! Мир хай буде вам, і мир хай буде всім євреям від сьогодні і повік-віки!

Від ваших молодших братів, що валяються в поросі ваших піт:

Рабин син рабина, царство йому небесне... Суддя син рабина, царство йому небесне... Генах Горлянка, Кусїіл Шмаровидло, Шепсл Картопля, Фішл Качалка, Берл Первак, Лейба Ворочок, Еля Петелела"

Коли рабин прочитав ремісникам цього листа, вони ще більш розпалились. Ага! Козодоївські волоцюги! Вони ще нас на глум беруть? Треба їх добре провчити! Товариство ножиць і праски, наш брат майстровий — аскакурдо!.. І одразу ж скликали нові збори, замовили горілки і вирішено було взяти ту гарну козу та піти з нею до Козодо-ївки, а там розбити голову вчителеві з усім його хедером, потрощити все місто.

Сказано — зроблено. Зібралося щось із шістдесят ремісників: кравців, шевців, столярів, ковалів, м'ясників — бойові здорові хлопці, один в одного, озброєні хто дерев'яним аршином, хто залізною праскою, хто копилом від чобота, хто сокирою, а хто молотом чи просто так дечим

з хазяйства: рублем, сікачем, а то й кухонним ножем. Вирішено було негайно піти до Козодоївки на війну, бити, трощити, до ноги винищувати!

— Раз назавжди,— сказали вони.— Хай душа моя загине з філістімлянами,— смерть їм усім, і покінчимо з цим!

— Цитьте, люди добрі! — озивається один з товариства "Праведний трудівник".— Ви вже з усім упорались, все у вас готове? А де коза?

— Справді, дивіться-но, де подівся перевертень?

— Зник, наче язиком злизало!

— Не дурний перевертень! Слово честі, куди він міг утекти?

— Мабуть, додому, до вчителя, як ти не розумієш цього?

— Що, він з глузду з'їхав? Ти говориш, як осел!

— Ти сам осел! Куди ж він міг утекти?

— Коротше, нащо нам сперечатися? Кричи гвалт з ранку до вечора, а перевертня нема — нема кози...

Розділ 13

Тепер ми залишимо зачарованого кравця, що бореться з ангелом смерті, та перейдемо до перевертня, тобто до кози.

Перевертень, побачивши паніку, що сталася в містечку, подумав собі: навіщо йому ця халепа? Навіщо йому бути прив'язаним до кравця, тинятися з цим неборакою

туди й сюди та подихати з голоду? Краще він втече світ за очі, куди ноги понесуть! Аби не бути вічним мандрівником! І наш герой чимдуж дременув, мчав шалено, зовсім не почував землі під ногами, не зважав на правила пристойності, стрибав по чоловіках і жінках, наробив лиха, завдав шкоди на базарі, не приведи господи! Поперекидав столики з хлібцями та коржиками, кошики з вишнями і з порічками, стрибав по горщиках та склу, розкидав усе, трощив і бив: трах-тара-рах! Серед жінок знялася паніка, вереск: "Хто це?.. Коза!.. Якесь створіння!.. Перевертень!.. Лишенько мені!.. Ой, нещастя!.. Де він?.. Ось він!.. Хапайте його!.. Хапайте!.." І великий натовп євреїв з відкоченими полами капотів та жінок з підтиканими, вибачайте, спідницями погналися, випереджаючи одне одного, за ним. Але марна річ: наш герой, відчувши, що таке воля, дременув світ за очі, аж курява знялась.

А кравець, бідолаха?.. А висновок з усього цього?.. А мораль оповідання? — запитає читач. Не питайте мене, діти! Нещасливий вийшов кінець. Почалось оповідання дуже весело, а кінчилось воно, як більшість веселих оповідань, дуже сумно... А оскільки ви знаєте автора цього оповідання, що він взагалі не з похмурих і не любить слізливих оповідань, а воліє краще розповідати веселі оповідання, і оскільки ще ви знаєте його і відомо вам, що він не любить моралі, а напучувати це не його звичка,— отже, прощається автор з вами з усмішкою і побажанням, щоб євреї та й усі люди на світі краще сміялись, ніж плакали. Сміятися здорово. Лікарі радять сміятись...

1901